

VALUCH TIBOR

A TÁRSADALMI INTEGRÁCIÓ SZÍNTERE – AZ OLVASÓ MOZAIKOK AZ ÓZDI MUNKÁSOK ÉS FELVIGYÁZÓK OLVASÓ EGYLETÉNEK A TÖRTÉNETÉBŐL 1884–1952

Bevezetés

A XIX. század második és a XX. század első felének magyar társadalmi változásaival foglalkozó kutatások meglehetősen sokrétűek, alapvetően vagy a makroszintű tagolódás, vagy a lokális viszonyok vizsgálatára koncentráltak. A szükségesnél és a lehetségesnél is kisebb figyelmet kaptak a társadalmi magatartással, a szocializációval, társadalmi szerveződésekkel, szervezetekkel és a társadalmi integrációval kapcsolatos kérdések, annak ellenére, hogy a különböző társadalmi mechanizmusok megértéséhez szükséges ezeknek a problémáknak a részletesebb elemzése is. Ilyen kérdéskör lehet a különböző társadalmi szervezetek, egyesületek, egyletek története is, amelyek kapcsán az eddigi kutatások nagy része inkább az egyes szervezetek működésének a leírására, s nem a társadalmi integrációban játszott szerepére koncentrált.

Feltehetően ezért is ritkábban került sor az egyes társadalmi csoportokhoz, rétegekhez kötődő olyan speciális szervezetek történetének az elemzésére, mint a társpénztárak, társládák – ezek esetében inkább a szociálpolitikai szerepük keltett érdeklődést – vagy a különböző – elsősorban nem politikai alapon és céllal létrehozott – munkásegyletek, amelyek vonatkozásában eddig főként kulturális tevékenységük keltette fel a kutatók figyelmét, miközben ezeknek a szervezeteknek a gyári és a helyi társadalom működésében egyaránt kiemelt jelentősége volt. Ezért is fontos a XIX. század közepétől kialakuló modern kori magyar munkásság kapcsán az olyan szerveződések, mint például a RIMA telephelyein (többek között Salgótarjánban, Borsodnádásdon, Ózdon, Rudabányán, Farkaslyukon) működő ún. olvasóegyletek tényleges és valóságos társadalmi szerepének a vizsgálata, hiszen ez is segít(het) megérteni a munka világának a változását és működését.

Jelen tanulmányban arra próbálok kísérletet tenni, hogy a RIMA Ózdi Vasgyárában 1884-ben létrejött és 1949/1952-ig létező olvasóegylet történetét, társadalmi jellemzőit áttekintve megvizsgáljam ennek a szerveződésnek a gyári és a lokális társadalomban, ezen belül is a társadalmi integrációban betöltött szerepét. Ennek a kérdésnek a végiggondolása több szempontból is releváns. Fennállásának közel hét évtizede alatt ez volt a legnagyobb létszámú helyi munkásszervezet, aminek kulturális szolgáltató szerepe, a társas élet szervezése és (ön)segélyező tevékenysége révén a mindennapi életben, a gyári és a lokális társadalom szocializációs folyamataiban is meghatározó szerepe volt.

Az olvasóegylet nyilvánvalóan formálta az egyes munkásgenerációk társadalmi magatartását is, de nem pusztán a késő dualizmus és a Horthy-kor erősen hierarchikus társadalmi szellemiségének az átörökítése volt az elsődleges, hanem a társadalmi szerveződés, a részvétel tudásának a megtapasztalása, a kapcsolatépítés, a szolidaritás és a kultúráközvetítés. A társadalmi elkülönülés sem az olvasóegyleten belül volt igazán markáns, hanem az egyleti tagság nagy részét alkotó felső- és az abból többnyire kimaradó alsómunkásság, illetve a munkásokat összefogni igyekvő egyesület és a gyár vezetőit, tisztviselőit tömörítő tisztí kaszinó között.

Az Olvasón belül azzal, hogy az 1946-ig a mindenkori gyárigazgató volt az egyesület elnöke, inkább egyfajta mérsékelt paternalizmus volt jelen. Annál is inkább, mert a gyárigazgató csak ritkán vett részt az egyesület napi szintű, operatív irányításában, az események szervezésében, ez a tisztviselőkre és a választmányi tagokra hárult. Az egyesületi tagság a művelt, kulturált, magas és tömegkultúrát is fogyasztó, polgárosodó munkás társadalmi ideálját és normáit jelenítette meg, s leginkább ezt, illetve ennek lehetőségét közvetítette a tagság és a tágabb társadalmi környezet felé.

A jelen tanulmány keretei között nyilvánvalóan nem lehet monografikus részletességgel feldolgozni az olvasóegylet történetét, ezért inkább a működés néhány sajátosságának a bemutatására és a társadalmi szerep vizsgálatával kapcsolatos kérdések és elemzési szempontok megfogalmazására törekszem. Az 1940 és 1949/1952 közötti egyesületi működés részletesebb elemzésével pedig a gyorsan változó viszonyokhoz történő alkalmazkodást és a részleges identitásváltás kérdéskörét is vizsgálom.

Szerencsés módon meglehetősen bőséges levéltári dokumentáció maradt fenn, aminek a nagyobbik része (tagnyilvántartó könyvek, egyes iratok, tagdíjbefizetési nyilvántartások, eseménynaplók, levelezés, pénztárkönyvek, számlakönyvek) a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban, kisebbik része, az 1913–1949 közötti közgyűlési és választmányi jegyzőkönyvek az Ózdi Városi Könyvtárban találhatóak meg.

Az olvasóegylet története¹ az alapítástól a második világháborúig

Az 1881-es népszámlálás adatai² szerint Ózdon 170 lakóház volt, a jelenlévő népesség 1430 főt tett ki, ebből 1152-en voltak magyar, 41-en német, 139-en tót nemzetiségűek, 1132-en római katolikus vallásúak, 2-en görögkeletiek, 177-en ágostai és 58-an helvét evangélikusok, 56-an tartoztak az izraelita felekezethez. A jelenlévő népességből 689-en tudtak írni és olvasni. Az alapadatok nem mutattak

1 Az olvasóegylet történetének összefoglalásához újabban lásd. *Nagy Péter*: A Rima vonzásában. Az ózdi helyi és gyári társadalom a késő dualizmustól az államosításig. Budapest, 2016. 185–196.

2 Az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint rendezve, II. kötet (1882) Budapest, Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal. 77.

lényeges eltérést a térség községeinek átlagától, eltekintve az iparban foglalkoztatottak³ magas számától. Ózd ekkor az iparosodással együtt járó társadalmi átrendeződés kezdetén levő dualizmus kori község volt. A vas- és acélgyártás növekvő jelentőségével párhuzamosan, a folyamatosan növekvő létszámú munkást foglalkoztató, frissen létrehozott Rimamurány-Salgótarján Vasmű Rt. ózdi telepén 1881-ben merült fel a gondolat, hogy a gyári munkások megfelelő helyiséggel is rendelkező egyesületet alapítsanak, ami a kulturált időtöltésnek is otthona lehetne. Végül 1884. november 24-én a régi iskola épületében 31 alapító tag hozta létre a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság Ózdi Felvigyázó és Munkásszemélyzet Olvasó Egyletét.⁴ A település lélekszámához, illetve keresőtevékenységet folytatók létszámához viszonyítva is magas volt a kezdeményezők száma. Az új szervezet vezetőségének a tagjai: elnök – Veith Béla gyári gondnok, alelnök – Kablay István, igazgatótanító – Bernard János, jegyző – Weinling Ferenc, pénztárnok – Czentner Ignác, könyvtárnok – Kupcsák András. Az alapító tagok többsége gyári munkás volt. Ugyanennek az évnek a decemberében az olvasóegylet a gyár Élrelmezési Intézetében (Kaszinó) kapott helyet. Létszáma ekkor már 59 fő volt. Az egylet vezetősége 8 tisztviselőből és 6 választmányi tagból állt. A felvételi díj 2 korona, a havi tagsági díj 60 fillér volt. A tagság létszáma lassan emelkedett, 1889 januárjában haladta meg a 100 főt, a gyári munkások közül minden nyolcadik volt tag ekkor.

Az olvasóegylet, alapszabálya szerint, a munkások művelődését és kulturális tevékenységének a megteremtését segítette, majd ez a kulturális tevékenység az évek során fokozatosan kiegészült a szociális, elsősorban a haláleseti segélyezés funkciójával. Az alapítás éveit követően 1890-től vált bevett és általános egyleti gyakorlattá a jótékonykodás, a rászorulókat támogatása. Az 1900-as évek elejétől folyamatos együttműködés alakult ki az Ózdi Gyermeksegélyező Nőegylettel a szegénysorsú gyermekek támogatására.

Az egylet 1886-os bejegyzését követően fokozatosan létrehozta legismertebb kulturális szervezeteit, a fúvószenekart (1895), majd a dalárdát (1898). A szervezet 1896 szilveszterén költözött első önálló székházába, amit a gyári kapuval szemben lévő két főmesteri lakás átépítésével alakítottak ki. 1899. november elsején emlékeztek meg először fákllyafény mellett tartott gyászünnepségen a gyári temetőben a balesetben elhunytakról, ezt követően 50 éven keresztül minden évben mindenszentek estjén megtartották az előző évben elhunyt gyári munkásokra történő megemlékezést.

1901-ben lett az egylet igazgatója Zsarnay Mihály.⁵ Az ő nevéhez fűződik a „haláleseti segély” kezdeményezése és az egyleti közgyűléssel történő elfogadtatása. Szintén ekkor fogadták el, hogy a nyugdíjba vonuló egyleti tagok tagdíjfizetés nélkül is gyakorolhatják valamennyi tagsággal kapcsolatos jogukat.

3 Az ózdi gyár munkásainak a száma 650 fő volt ekkor.

4 Az 1884–1909 közötti negyedszázad történetének összefoglalását lásd: Hlavács Samu: A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság Ózdi Gyári Felvigyázó és Munkásszemélyzet Olvasó-egylete 25 éves fennállásának a története 1884–1909. Miskolc, 1909.

5 Zsarnay Mihály gyári tisztviselő, 1890-ben lett az egylet tagja, 1925-ben hunyt el.

A haláleseti segély összegét 1902-ben 160 koronában⁶ állapították meg, az összeget az elhunyt örököse a gyászír napján kézhez vehette. A szociális, jótékony-sági tevékenység mellett folyamatosak voltak a különböző kulturális előadások, műkedvelő színtársulati előadások és táncvigalmak is.

1905-ben Zorkóczy Samu⁷ gyárigazgató lett az egylet elnöke. 1907-ben a taglétszám már elérte a 600 főt. Négy évvel később, 1909-ben, az olvasóegylet fennállásának 25. évében kezdte el működését a filmszínház. Az ekkor esedékes tisztújításon az igazgató Schuch Ferenc,⁸ a jegyző pedig Hlavács Samu⁹ lett, aki évtizedeken keresztül meghatározó személyisége volt az olvasóegyletnek és vezetőségének is. 1912-ben Zorkóczy Samu helyett az új gyárigazgató, Faragó Gyula¹⁰ lett az egylet elnöke, aki 1936-ig töltötte be ezt a posztot.

1914 után „a világháború alatt nagyszámú tag hadba vonulása és székházának hadikórházzá való átalakítása az egyleti életet nagyon megbénította. A háború után ismét fejlődésnek indult.”¹¹ Az 1918–1920 közötti, helyi szinten is viharosan változó időszakot¹² követően a húszas évek elején az egylet működése fokozatosan visszatért a megszokott keretek közé. 1920-ban a tagdíj mértékét havi 1 koronában, az egyszeri felvételi díjat 10 koronában, a haláleseti segély összegét pedig figyelemmel az inflációra 1000 koronában állapították meg. Ugyanennek az évnek a nyarán minden egyleti taggal szemben igazoló eljárást folytattak le a kommün idején végzett tevékenysége kapcsán, de csupán néhány tag esetében szabtak ki fegyelmi büntetést. Ekkor jött létre az egylet 12 tagú vigalmi bizottsága is, amelynek feladata a táncmulatságok, rendezvények szervezése, a rend és fegyelem biztosítása, valamint az illemszabályok betartatása volt.

1923 májusában kezdődött el a régi egyleti székház bontása, és 1924. október 19-én avatták fel díszközgyűléssel és megnyitó ünnepséggel az olvasóegylet új, impozáns székházát, aminek építési költségeit a Rima állta. A korszerű épületben helyet kapott az ország akkor hatodik legnagyobb befogadóképességgel rendelkező színházterme is, de külön tánctermet, olvasótermet, könyvtárat is kialakítottak benne. Faragó Gyula egyleti elnök beszédében kiemelte: „Új korszak kezdődik a mai nappal, hosszú otthontalanság után ismét új otthonhoz jutottunk és újból megindulhat az egészséges, a termelő vérkeringés. Mélyen meghatva állok itt, amikor látom, hogy a 40 évvel ezelőtt elvetett kicsiny mag

6 1899-ben egy ózdi munkás átlagos heti bére 30 korona volt, a haláleseti segély ötheti átlagbérenek felelt meg.

7 Kohómérnök, (1869–1934), 1905-től 1910-ig az Ózdi Vasgyár igazgatója

8 Schuch Ferenc karmester, 1897-től volt egyleti tag, 1932-ben vonult nyugdíjba.

9 Hlavács Samu (1872–1940), főtérmesterként dolgozott a gyárban, 1897-ben lett az olvasóegylet tagja.

10 Faragó Gyula gyárigazgató, 1912–1937 között rendes, majd tiszteletbeli egyleti tag.

11 Kérdőív Borsod, Gömör és Kishont vármegyék szociográfiájához. 1939. április 5. MNL BAZML X.51. 4. doboz.

12 A helyi történések összefoglalásához lásd újabban: Tengely Adrienn: A Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek szerepének változása Ózdon az őszirózsás forradalom idején In: Gál, Máté; Péterffy, Gergely (szerk.) 1918: vég és kezdet. Eger, 2019. 277–293.

milyen terebélyes fává növekedett, a kunyhó egy díszes épületté vált, amelyben új erővel kezdhettük meg a munkásságunkat. (...) Sokan vannak itt közöttünk, akik szemlélői voltak ennek a fejlődésnek, ők tanúságot tehetnek arról a lelkesedésről, amellyel ez az egylet minden munkáját végezte. Hogy haladhassanak – szervezkedtek, dolgoztak, szívvel-lélekkel egyesültek, ha kellett a hazaszeretetben. Van abban valami megragadó, amikor a munkás, akinek keze és szíve a kemény munkában megedződött, egy kissé el is durvult, hazamegy, leveti a munkásruháját és elmegy áldozni a tudomány és a művészet Istenének. Nem is sejtik, hogy nemcsak maguknak használnak, hanem e munkásságuk kihat a jövőre is.”¹³

1928-ban jött létre a „Dr. Bíró Pálné, sz. Weiss Mária Alapítvány”, ami pályázati úton az arra érdemes munkások továbbképzését, szakmai tapasztalatszerzését támogatta két-három hónapos ösztöndíjakkal, amelyekre az egyleti választmány tett javaslatot a gyárigazgatónak. Ez havi 2-400 pengő támogatást jelentett a nyertes pályázóknak, évente átlagosan 5-6 főnek.

1931-ben a Magyar Rádió először adott helyszíni közvetítést az ózdi gyárból, aminek része volt az olvasóegylet rövid bemutatása és a dalárda részvételével zajló kultúrműsor is. S ebben az évben vált alkalmassá a mozi hangosfilmek vetítésére is. Hlavács Samut Czangár Lajos¹⁴ váltotta fel az egylet igazgatói posztján. Faragó Gyula gyárigazgatót 1937. április 30-án az egylet örökös díszelnökévé választották. 1939 áprilisában már 3400 volt az egyleti tagok száma.

Fontos volt a „Mozgóképszínház fenntartása, az abból származó bevételt szociális támogatási célokat szolgált, a gyereksegélyezéstől, az idős, nyugdíjas tagok karácsonyi segélyezéséig”.¹⁵ Ez a segélyezési funkció a háború éveiben még kiterjedtebbé vált, a hadbavonult munkások családtagjainak, a hadiözvegyek és hadiárvaik támogatásával bővült.

Az 1920-as és az 1930-as években az olvasóegylet napi működésében a politikai szempontok nem voltak meghatározóak. A székház számos alkalommal adott helyet politikai rendezvényeknek, választói gyűléseknek. A vezetés nyilván lojális volt a gyárigazgatóság felé, amelynek tagjai elkötelezettek voltak a Horthy-kor politikája iránt. Mindez elsősorban a lojális politikai magatartásformák közvetítésében és a kor közszelleméhez való igazodás formájában jelent meg az olvasóegylet működésében. Az 1930-as évek végén a lojalitási gesztusok erősödtek. A revíziós lépések hatására volt olyan egyesületi tag, aki levélben kezdeményezte, hogy a Felvidék egy részének és Kárpátaljának a visszatérését követően az egyleti székházban hozzák létre a „Hazatérés termét”.¹⁶ Néhány héttel korábban, 1939. augusztus 25-én az olvasóegylet tagjai 198 aláírással ellátott levélben kezdeményezték

13 Jegyzőkönyv, felvétellett Ózdon, az olvasóegyleti székház színháztermében az Olvasóegylet által 1924. október hó 19-én új székházának ünnepélyes megnyitása és átadása alkalmával tartott díszközgyűlésen. Ózdi Városi Könyvtár.

14 Czangár Lajos, 1905-ben szerzett oklevelet a sárospataki református tanítóképzőben, tanító, 1920-ban lett egyleti tag, 1938-ban tiszteletbeli választmányi taggá választották.

15 Az Olvasóegylet évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve, 1941. MNL BAZML. X. 51. 2. d.

16 Luczák Géza – hengerész, 1928-tól egyleti tag – levele az olvasóegylet választmányához, 1939. október 2. MNL BAZML. X.51. 1. d.

Horthy Miklós portréjának megfestetését és az egyesület székházában történő elhelyezését az egyesület elnökségénél. „Alulírott Olvasó Egyesületi tagok tisztelettel kérjük a tekintetes Elnökséget, hogy vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzó úr Őfőméltósága arcképét méltóképpen megfestetni és Olvasóegyesületünk székházában megfelelő helyen elhelyezni szíveskedjék. A Kormányzó Úr Őfőméltósága érdemeit, amelyek mindnyájunk előtt közismertek, mi, e kérés előterjesztői nem vagyunk méltók e helyen leszögezni, de úgy érezzük, hogy ezeken túl a legelső magyar ember, a legfelsőbb Hadúr, minden magyar eszményképe iránti hódolata legcsekélyebb kifejezése Olvasóegyesületünknek az lesz, ha arcképét székházunk legdíszesebb helyén elhelyezzük. Tisztelettel kérjük a tekintetes Elnökség szíves intézkedését ez ügyben és vagyunk hazafias tisztelettel.”¹⁷ Az aláírók között gyári tisztviselők és munkások egyaránt voltak, köztük többen olyanok is, akik 1945-ben az újonnan megalakított baloldali pártok tagjai, vezetői lettek.

1939 őszén egy másik egyesületi, vállalati jelentőségű lojalitási kezdeményezésre is sor került, ekkor Démuth Pál¹⁸ egyesületi igazgató javaslatára elfogadták, hogy megfestetik „Méltóságos Quirin Leó¹⁹ vezérigazgató úr” életnagyságú arcképét az egyesület tanácssterme részére. 1940-ben mindkét portrét fő helyen kiállították az egyesületi székházban.

Az olvasóegyesület a második világháború éveiben

Látható, hogy a külső körülmények változásaival gyakorlatilag elkerülhetetlenül átpolitizáltabbá vált az 1930-as és 1940-es évek fordulóján már több mint három és fél ezer taggal rendelkező egyesület élete, működése. Az 1941. évi közgyűlésen az 1940-re visszatekintő igazgatói beszámoló az egyesületi működés, az események és a rendezvények tárgyszerű áttekintése mellett kitért a politikai viszonyok megváltozására is. „A múlt esztendővel egy eseményekben gazdag évet könyvelhetünk el az Olvasó Egyesület életében. (...) A múlt év aranybetűs emléke, hogy a trianoni bilincsek immár szertehullottak s erdélyi magyar véreink egy egységes, megnagyobbodott országban, szabadságban, nemzeti öntudatuk sérthetetlen-ségében élhetnek. Hogy szeretett hazánk újjászületését megérhettük, ennek a ténynek igen nagy elősegítője volt az elmúlt évtizedek ama nagyarányú, széles körű, nemzeti revíziós mozgalma, amelyben a »Nem, nem soha!« jelszavak alatt erős, fanatikus hittel bekapcsolódott a megcsonkított ország minden társadalmi egyesülete, s ezek között Olvasó Egyesületünk is. Ha visszaemlékezünk erre a két évtizedre, láthatjuk, hogy ebben az időszakban egyesületünk munkálkodásában is a magyar nemzeti gondolat, a revíziós törekvések voltak azok a vezető eszmék,

17 Az olvasóegyesület tagjainak beadványa Horthy Miklós portréjának megfestetése tárgyában, 1939. augusztus 25. MNL BAZML X.51. 4. doboz.

18 Démuth Pál (1896–1962) felvigyázó, 1914-ben lett egyesületi tag.

19 Kohómérnök, tisztviselő, politikus (1878–1943). 1908-tól 1926-ig az ózdi nagyolvasztók főmérnöke, majd 1934-től a RIMA műszaki igazgatója, 1938-tól vezérigazgatója, 1939–1943 között az ózdi választókerület országgyűlési képviselője.

amelyek az egyesület életének irányt szabtak. (...) Ahol a hazafiságnak és művelődésnek oly kiemelkedő bástyái épülnek, mint a mi Olvasó Egyesületünk, s ahol a munka szeretete, megbecsülése nemzedékről-nemzedékre beidegződve él az emberek szívében, ott minden más, nemzetre káros befolyások, erős sziklafalba ütköznek. Olvasó Egyesületünk a lezajlott 1940. évben is teljes mértékben eleget tett eme hivatásának, s hűen szolgálta mind a magyar nemzeti tudatot, mind pedig az egyesület tagjainak érdekeit." „Most pedig köszöntet mondok az Egyesület minden tagjának, hogy megértéssel viseltettek a Vezetőség és egymás iránt s példás fegyelmezett magatartásukkal javára voltak ennek az egyesületnek, amely az ő művelődésük és szórakozásuk célját szolgálja. Ma, amikor körülöttünk háborúk dúlnak, amikor a világtörténelem egyik korszakalkotó fejezetének a napjait éljük, akkor (...) különösen szükség van fegyelemre, összefogásra és egymás megbecsülésére, szükségünk van arra, hogy mindnyájan többen dolgozzunk, mert csak a megfeszített munka, önmagunkban való erős bizalom és a jobb jövőbe vetett hit, azok az erények, amelyekkel élve magyar céljainkat elérhetjük.”²⁰ Az egyesületi igazgató beszéde már egyértelműen politikai és ideológiai igazodási pontokat, lojalitási elvárásokat fogalmazott meg a tagság felé. Szintén a háborús időket jelezte, hogy kiemelt üzemeket katonai felügyelet alá vonták, az ózdi vasgyár katonai parancsnokságát az olvasóegyesület székházának földszinti termében helyezték el.

1940-ben az éves közgyűlés mellett 6 alkalommal tartottak választmányi ülést. Az év során 4166 pengőt költöttek jótékony segélyezésre, segélyakciók támogatására. 44.000 pengőt fizettek ki haláleseti segélyekre. 1941-ben az időközben megváltozott jogszabályi feltételek következtében a haláleseti segélyezés miatt biztosító egyesületnek minősült az egyesület, ezt a kérdést kellett áthidalni az alapszabály módosításával. Az önálló biztosító intézet megszervezése nem vállalható terhet jelentett volna, ezért érveltek ellene és találták meg azt a megoldást, amelylyel a törvényi előírásoknak is meg tudtak felelni a szervezeti keretek tartalmi átalakítása nélkül. Az ekkor 1000 pengős haláleseti segély²¹ valóban érdemi segítséget jelentett az elhunyt egyesületi tagok családjainak. Magyarország 1941-es hadba lépését követően folyamatosan egyre nagyobb szerepet vállalt az olvasóegyesület az Ózdi Gyermeksegélyező Nőegyesülettel összefogva a hadiárva és hadiözvegyek támogatásában is. Ugyanebben az évben módosították a haláleseti segélyegyesületi szabályzatot, ettől kezdve nemcsak a tag, hanem a tag feleségének a halála esetén is fizettek segélyt, ami ebben az esetben 250 pengő volt.

A romló külső körülmények és a háborús veszélyhelyzet közepette az egyesületi társas- és kulturális élet folyamatos maradt. „Az Olvasó Egyesület 1941. évi életének az eredményeit azonban nemcsak az egyesület vezetésére hivatott szervek biztosították, hanem legfőképpen az, hogy az egyesület minden tagja második otthonaként szerette egyesületünket és mindig fegyelmezetten és kultúrembernek becsületére váló lelkiismerettel éltek az egyesület kereteiben. Az egyesület minden

20 Démuth Pál olvasóegyesületi igazgató beszámolója az 1940. évről az olvasóegyesület 1941. évi közgyűlésén. 1941. március 30. MNL BAZML X.51. 3. doboz.

21 1941-ben az ózdi gyári szakmunkás heti átlagbére 60-70 pengő volt, a temetési segély 3-4 hónapnyi bérnek felelt meg.

egy tagjává az érdem, hogy a Társulat, a hatóságok és intézmények vezető emberei az ózdi vasgyári olvasó egyeslet társadalmáról szerzett tapasztalataik alapján az ipari munkáról mindig csak fokozódó megbecsüléssel szóltak és szólhattak.”²² A háborús helyzet ellenére az év során részben átépítették az egyleti székházat, modernizálták az éttermet, új játéktermet alakítottak ki, új helyiségbe költöztették a könyvtárat, a régit pedig olvasóteremmé alakították át. Az Olvasó kerthelyisége nagy népszerűségnek örvendett, hétvége tétérzene, hetente két alkalommal pedig táncmulatság helyszíne volt. Ezt a furcsa „békés-háborús” helyzetet emelte ki az 1943-as évet áttekintő közgyűlési beszámolóban az egyeslet igazgatója, aki úgy vélte: „Az isteni gondviselés kegyelméből egyesületünk ez évben sem érezte közvetlenül a háború borzalmait, s a légoltalmi és a záróra rendelkezések bizonyos korlátozásaitól eltekintve, a tagok művelődési igényeit és nemes szórakozását zavartalanul biztosítani lehetett. Egy borzalmas világégés közepette, másról – mint az egyleti élet zavartalan biztosításáról – nem is ábrándozhattunk.”²³

A helyzet 1944-ben már folyamatosan változott, a német megszállást követően néhány héttel gyűlésezési tilalmat léptettek életbe. A front közeledtével a rendezvények ritkultak. 1944 őszén már gyűléstilalom volt, de az Olvasó színháztermében a nyilasok még gyűléseztek szeptemberben, mintegy 1000 fő részvételével. 1944 májusában a zsidótörvények kapcsán a vonatkozó rendeleteknek megfelelően kiselejtezték a zsidó műveket. 1945 májusában viszont már a fasiszta szerzők műveinek a kiselejtezéséről született jelentés. Az 1944-es selejtezésnek többek között Bródy Sándor, Balázs Béla, Bíró Lajos, Molnár Ferenc, Ignó Gusztáv, Hatvany Lajos, Szomor Dézsi, Zsolt Béla, Jászai Oszkár, Lengyel Menyhért, Kiss József könyvei estek áldozatul. A gyorsan változó történelmi helyzet következtében 1945 májusában fasiszta szerzőként selejtezték le többek között Fekete István, Kodolányi János, Mécs László műveit.

1944. október 27-én a front elől Ózdra telepített Kárpátaljai Kormányzóság vette igénybe a székház egy részét, november 3-án felfüggesztették a mozielőadásokat és a rendezvényeket. A front közeledése miatt december 14-én elhagyta az Olvasót az ott működő hadiüzemi parancsnokság, december 17-én megszűnt az áramszolgáltatás, a székházat már nem nyitották ki, ezen a napon délután négykor érte az első ágyúlövés a települést. Három nap múlva, 1944. december 20-án a reggeli órákban az orosz hadsereg megszállta Ózdot. A harcok csak kisebb károkat okoztak a településen, találatot kapott a tiszti kaszinó épülete, a légi aknák és a tüzérségi tűz betörte az olvasóegylet székházának ablakait, a fagy tönkretette a fűtőtestek nagy részét. December 24-én „az egyeslet összes helyiségeit az oroszok feltörték, de semmit nem vittek el”.²⁴ Két nappal később „az egyeslet összes helyiségét a színházterem kivételével az orosz parancsnokság

22 Az olvasóegylet igazgatójának jelentése az 1941. évről az 1942. évi közgyűlésre. 1942. március 20. MNL BAZML X.51. 3. doboz.

23 Igazgatói jelentés az 1943. évről. MNL BAZML X.51. 3. d.

24 Olvasóegyleti eseménynapló 1941–1949., az 1944. december 24. i bejegyzés. MNL BAZML X.51. 6. d. az Ózdi Olvasóegylet iratai.

hadi kórháznak foglalta le és rendezte be”.²⁵ 1945. január másodikán a frontot követve a hadikórház elköltözött. A következő napokban az egyeslet épületét kitarították, és használható állapotba hozták.

A háború utáni évek – alkalmazkodás, betiltás, túlélési kísérlet

A harci cselekmények megszűnését követően 1945. január 7-től már pártszervező népgyűléseket tartottak az egyes üzemegységekben dolgozóknak, elsősorban a kommunisták. Január 20-tól pedig már újra kulturális műsorokat is szerveztek az Olvasóban. 1945. február 17-én tartották meg az első választmányi ülést, március 4-én pedig a háborút követő első tisztújító közgyűlésre került sor, ahol elnöknek Gergely Istvánt,²⁶ ügyvezetőnek Valkó Lászlót,²⁷ jegyzőnek Kiszely Gyulát²⁸ választották meg. Az egyeslet székháza 1945 tavaszától folyamatosan politikai rendezvények helyszínévé is vált, elsősorban a kommunisták, a szociáldemokrata párt, a szakszervezet, a MADISZ vette igénybe különböző rendezvényeire, gyűléseire.

A második világháború befejeződése után az új hatalom 1945 nyarán az egyesületek, egyesletek felülvizsgálatát is elrendelte. Körlevélben²⁹ kértek tájékoztatást az 1939. január elseje óta kifejtett működésről, a politikai tevékenységről és aktivitásról, különös tekintettel a nemzeti szocialista pártokkal fenntartott kapcsolatra, jelentést kellett adni a tisztségviselőkről és a háborús években tanúsított politikai magatartásukról s arról, milyen lépéseket tettek annak érdekében, hogy működésüket a demokratikus szellemmel összhangba hozzák. A jelentést az egyesület székhelye szerint illetékes törvényhatóság első tisztviselőjének kellett benyújtani. Az erre adott válasz leszögezte, hogy az Ózdi Gyári Olvasó Egyeslet „tagjainak és azok hozzátartozóinak legcsekélyebb anyagi áldozatok ellenében művelődést és szórakozást nyújtott, továbbá anyagi erejéhez mérten jótékony-ságot gyakorolt, valamint tagjai és azok feleségei részére haláleseti segélyegyletet tart fenn. (...) Olvasó Egyesletünk működésében politikai szempontok nem érvényesültek, az politikamentesen csakis kulturális és szociális volt. (...) 1939. január 1-től is három évenként közgyűlésen választott vezetőség és választmány viselte a tisztségeket, kiknek sorában ipartelepünk szellemi és fizikai alkalmazottai egyaránt képviselve voltak. Politikai irányváltások vezetőségünk összetételét nem befolyásolták, változtatásokra csak a három éves időközben megtartott tisztújító közgyűlések alkalmával került sor. 1939. január 1-e óta három vezetőség

25 Uo.

26 Gergely István mérnök, 1935-től egyleti tag.

27 Valkó László tisztviselő, 1923-tól volt egyleti tag.

28 Kiszely Gyula 1918-ban lett egyleti tag.

29 A Belügyminisztérium 20.163/1945. B.M.I. számú rendelete az egyesületek működésének felülvizsgálata tárgyában. 1945. július 15. MNL BAZML X. 51. 5. doboz. Az Ózdi Olvasóegylet iratai.

váltotta egymást, összesen 102 személy létszámmal /vezetőség, választmány/. Ebből összesen két személy – egyesületen kívüli okokból – nem került igazolásra. Az egyesület a változott viszonyoknak megfelelően működését a demokratikus szellemmel összhangba hozta Evégből saját hatáskörében 1945. március 4-én új vezetőséget választott, amelynek jelölését a helybeli kommunista és szoc. dem párt megbízottai együttesen végezte. A megválasztott és igazolt személyek 1-2 kivétellel a két párt tagjai. Fentiekből következik, hogy nem kívánatos vezető személyek az egyesület vezetésében nem vesznek részt.”³⁰ Az egyleti vezetés által megfogalmazott válasz többé-kevésbé helytálló volt, s jól mutatja egyrészt a gyors alkalmazkodást a megváltozott viszonyokhoz, másrészt a szervezet fenntartásának szándékát és igényét is. Ennek ellenére az olvasóegylet bekerült az 1945 után gyorsan átalakult helyi politikai térbe, s elsősorban a kommunista párt támadta a vezetőket és időnként a teljes egyletet a reakciósság vádjával. Ám ekkor még ezeket, a háborút követő felülvizsgálatot és a kommunista párt által vezetett belügyminisztériumnak a korabeli civil szféra szűkítését szolgáló egyesületbetiltási hullámát is túlélte az Olvasó. Ez utóbbiról az 1946. december elsején tartott rendkívüli közgyűlésén számolt be az alelnök, Bors István. „Alelnök bejelenti, hogy az illetékes hatóságok felülbírálták az egyesületeknek a múltban végzett munkáját és azokat, amelyek nem fejtettek ki demokratikus működést, feloszlatták. Örömmel jelenti be, hogy az Ózdi Olvasóegylet kiállta a próbát, mert a Belügyminisztérium megengedte az egylet további működését, amit az egylet ügyeiben Budapesten járt megbízottakkal közöltek. Így az egylet vizsgálati fogsága megszűnt és újból folytathatja áldásos működését. Az Olvasóegylet bizonyos fokig erkölcsi bizonyítvánnyal a kezében várta a biztos döntést, amelyet a helybeli Nemzeti Bizottság állított ki azzal, hogy szükségesnek tartja az egylet további működését az ózdi munkásság érdekében. A jelenlevők nagy éljenzéssel veszik tudomásul a bejelentést.”³¹ Ennek ellenére a szervezet jövőjét továbbra is beárnyékolta a bizonytalanság, amit olyan lépések is mutattak, mint a moziengedély elvesztése. A tagdíjak mellett a mozi jegyeladásaiból származott az egylet másik rendszeres bevétele. 1946-ban a szociáldemokrata párt érdekeltségébe tartozó Orient Rt. kapta meg a mozi üzemeltetésének a jogát, s az új üzemeltető a székház színháztermének a használatáért sem volt hajlandó bérleti díjat fizetni. Hosszas, de eredménytelen tárgyalássorozat után a döntés felülbírálatát nem sikerült elérni, annak ellenére, hogy számos vezető politikus, köztük Rákosi Mátyás támogatását is kérték az ügy kapcsán.

1946. augusztus 8-án a választmányi ülésen, a forint bevezetéséhez kapcsolódva újraszabályozták a tagdíj és a haláleseti segély mértékét is. A tag haláleseti segélyét³² 1500 Ft-ban, a feleségét 500 forintban, a havi egyleti tagdíjat pedig 80

30 Az olvasóegylet jelentése a belügyminiszteri rendeletre, 1945. augusztus 16. MNL BAZML X.51. 5. doboz

31 Jegyzőkönyv. Felvétel az ózdi Gyári Olvasóegylet 1946. december 1.-én tartott rendkívüli közgyűléséről. MNL BAZML X.51. 1. d.

32 A haláleseti segély összege, ekkor az ózdi gyári munkások másfél-két havi átlagbérenek felelt meg.

fillérben, a felvételi díjat 4 forintban, a kültagok felvételi díját pedig 20 forintban határozták meg. 1947 januárja és 1949 júniusa között 131 elhunyt tag és 75 feleség után összesen 234.000 Ft segélyt fizettek ki.³³

A változó politikai viszonyokkal összefüggésben 1946. november 16-án az egyesület akkori elnöke, Gergely István felajánlotta lemondását. Így reagált arra a két nappal korábbi politikai indíttatású kijelentésre, miszerint az „Olvasóegylet a mindenkori igazgatók vezetése mellett nem szolgálta semmiképpen sem a munkásság érdekeit”.³⁴ Már a felülvizsgálati eljárás során is sérelmezték, hogy a mindenkori gyárigazgató egyben az egyesület elnöke is volt. A nem túl bonyolult indoklás ennek kapcsán az volt, hogy kapitalista befolyást jelentett az egyesületben, ha a gyárigazgató egyben elnök is volt. Gergely István után Kiszely János³⁵ lett az egyesület elnöke 1947-ben. Az ekkor már folyamatos politikai támadások miatt az egyesület vezetői közül többen le is mondtak tisztségeikről. „Az elnök bevezető szavaiban kitér az elfoglaltsága nehéz körülményeire s ezek tudatában felkéri a választmányt, hogy elnöki munkájában a legteljesebb odaadással segítsék. Ugyanis a mai nehéz idők közepette hamarabb részesül bárki – a közért való munkájáért – támadásban, mint elismerésben. Csak a teljes összefogás eredményezhet sikereket az Olvasóegylet, azon keresztül az ózdi kultúra fejlődése érdekében, melyre az Olvasóegylet kötelezve van.”³⁶

A szervezet fennmaradási lehetőségeinek a korlátait az is mutatta, hogy 1947. március végén a Vas- és Fémmunkások Szakszervezete egyenesen már az egyesület helyiségének átadását kérte szakszervezeti mozgalmi célokra arra hivatkozva, hogy az egyesületi tagok nagy része szakszervezeti tag is.³⁷ 1947 szeptemberében pedig a Magyar Kommunista Párt ózdi szervezete jelentette be igényét, hogy ettől kezdve az olvasóegylet színháztermét szerda esténként pártnapok megtartására kívánja használni.

A kommunista hatalomátvétel folyamatában fokozatosan szűkülő mozgástérben 1948. június 26-27-én nagyszabású rendezvény keretében ünnepelték az Ózdi Vasgyári Olvasóegyleti Dalárda fennállásának 50. évfordulóját.³⁸ Az ünnepség kezdeteként az addig beérkezett vendégdalárdák a római katolikus, az evangélikus és a református templomban egyaránt istentiszteleten vettek részt. Június 27-én délelőtt 11 órakor a gyári olvasóegylet színháztermében díszközgyűlést tartottak mintegy 650 tag és az Ózdra érkezett vendégdalárdák

33 Volt Ózdi Olvasó Egyesületre vonatkozó adatok – kimutatás az MDP Üzemi Bizottságának, 1950. január 27. MNL BAZML X. 51. 2. doboz.

34 Gergely István gyárigazgató, olvasóegyleti elnök levele a közgyűléshez, 1946. november 16. MNL BAZML X. 51. 5. doboz.

35 Kiszely János, hengerész, 1924-től volt egyesületi tag.

36 Kiszely János elnök beszéde az olvasóegylet 1947. szeptember 2-i ülésén. Jegyzőkönyv. Felvéve az Ózdi Vasgyári Olvasó Egyesület választmánya által 1947. szeptember 2-án megtartott üléséről. MNL BAZML X. 51. 1. d.

37 A Vas- és Fémmunkások Szakszervezete ózdi szervezetének levele az olvasóegylet vezetőségéhez, 1947. március 31. MNL BAZML X.51. 6. d.

38 Lásd. Bárdos, 2008.

tagjainak részvételével. A kétnapos esemény díszhangversennyel, vacsorával és táncmulatsággal zárult. Ez volt az egyesület betiltása előtti utolsó év legfontosabb eseménye. Az év végére az egyesület könyvtára a Vas- és Fémipari Dolgozók Szakszervezetnek tulajdonába ment át, a 12000 kötetet leselejtezték, alig 1200 könyv maradt állományban.

1948 végére már egyértelművé vált, hogy a kommunista hatalomátvétellel párhuzamosan kialakuló egypárti viszonyok közepette az olvasóegyesület jövője is bizonytalan. A szakszervezet már 1948 tavaszától folyamatosan át akarta venni az irányítást, de az MDP helyi vezetősége ekkor még inkább az egyesület fennmaradását támogatta. Mindeközben 1948. április 6-án a szociáldemokrata kötődésű Kiszely János a személye ellen megnyilvánuló bizalmatlanság miatt lemondott az elnöki posztról. Ezt követően már a tisztújítás előtt egyeztetések folytak a MDP vezetésével, a szakszervezettel, az Üzemi Bizottsággal a vezetők személyéről. Mindeközben a tagok felvétele 1948-ban és 1949-ben is folyamatos volt, az utolsó tagfelvételre 1949. február 24-én került sor.

Az egyesület sorsa 1949 tavaszán dőlt el véglegesen, amikor az 1949. április 4-én az Ózdra látogató Kossa István iparügyi miniszter a helyi vasas szakszervezet és az MDP szervezet vezetésével egyetértésben „feloszlanni rendelte el, mert mint polgári egyesület tovább nem működhet, szociális és kulturális munkakörét a Szakszervezet veszi át. A feloszlátás iránti választmányi és utána a rendkívüli közgyűlésekre az intézkedéseket megtettük. A felosztó-kirovó rendszer alapján a haláleseti segély kifizetését a jövőben is fenn kívánjuk tartani, mivel ehhez az ózdi dolgozó munkásság ragaszkodik és ezért erre önsegélyező egyesület lesz alakítva.”³⁹ Ezt követően a gyár vezetése 1949. április 7-én bejelentette, hogy elvonja az általa fizetett takarítószemélyzetet, és átadja az épület feletti rendelkezés jogát a vasas szakszervezetnek, miután az egyesület átalakulási folyamatában nem sikerült tisztázni a vitás kérdéseket. „Ezek után kérjük a t. Címet, szíveskedjék az Olvasó Egyesület záros határidőn belül a Vasas Szakszervezetnek leltárilag átadni, hogy a jövőben az épületben levő értékekért az épület átvevője felelhessen. A dolgozókat érintő segélyalap mind az ideig, míg ez az ügy Budapesten el nem intéződik, marad a régi szervezet szerint.”⁴⁰ A folyamat lezárásaként a belügyminiszter 1949. június 17-én a 622.742/1948. IV/3. számú rendeletével feloszlatta a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. Ózdi Gyári Felvigyázó és Munkásszemélyzet Olvasóegyesületét. 1949. június 26-án megtartották az olvasóegyesület záró közgyűlését, ami 65 év után kimondta az egyesület megszűnését. Az egyesület vagyonát felleltározták, és a székházzal együtt a székház a vasas szakszervezet tulajdonába és kezelésébe került át, s művelődési házként működött tovább.

A hatalmi szándékokkal ellentétesen, a korábbi egyesületi tagok az Olvasó felszámolásával párhuzamosan, a saját kezdeményezésükre létrehozta egy új,

39 Az ózdi olvasóegyesület vezetőségének a levele a pénzügyminiszternek, 1949. április 11. MNL BAZML X. 51. 6. doboz

40 A Rimamurány Kohászati Üzemek Nemzeti Vállalat igazgatóságának levele az olvasóegyesület vezetőségének. 1949. április 7. MNL BAZML X.51. 6. doboz. Az Ózdi Olvasó Egyesület iratai 1947-1949.

temetkezési önszegélyező egyesületet. Ennek az alakuló ülését 1949. június 20-án tartották meg 280 fő részvételével. Kovács József az előkészítő bizottság nevében bejelentette, hogy „szinte már mindenki előtt ismeretes, az Olvasóegyletet a Belügyminisztérium feloszlatta s természetesen ezzel együtt megszűnt a temetkezési önszegélyezés is. A Pénzügyminisztérium azonban szóbelileg engedélyezte, hogy létrejöjjön az Ózdi Vasgyári Dolgozók Temetkezési Biztosító Segélyegyesülete.”⁴¹ Üzemegységként egy tagot delegáltak a jelölőbizottságba, akik javaslatot tettek a vezetőség és a választmánytagjaira. 13 tagú vezetőséget és 18 tagból álló választmányt választottak meg. Hangsúlyozták, hogy a szakszervezettől függetlenül működik a segélyegylet, aminek létrehozását az MDP nagyüzemi pártvezetése sem ellenezte. Nagyon egyedi és sajátos vállalkozás volt az egypárti államszocializmus hatalomátvételi időszakában egy ilyen – kétségtelenül speciális célú – önkéntes segélyegylet létrehozása és működtetése, hiszen ez a típusú, alulról jövő kezdeményezés teljesen szembement a kor szigorú centralizációra épülő társadalomszervezési gyakorlatával. Némi huzavonát követően a Belügyminisztérium is jóváhagyta az „Ózdi Vasgyári Dolgozók Temetkezési Biztosító Segélyegylete” létrehozását, s így lehetővé vált a fél évszázados segélyezési gyakorlat folytatása is az új egylet 4200 tagja számára. De ez sem indult zökkenőmentesen, mert az olvasóegylet feloszlását követően, 1949 júliusában a gyári bérszámfejtésen beszüntették a dolgozóknak kifizetett bérből az egyleti tagdíj levonását, ami adminisztratív akadályként nehezítette a támogatások kifizetését. 1949 szeptemberében a szakszervezeti vezetőséghez intézett levelében a segélyegylet vezetői a korábbi gyakorlat visszaállítását kérték, hivatkozva arra, hogy ez jelentősen megkönnyíti a tevékenységüket. Arra is felhívták a figyelmet, hogy „a felszabadulás után a feloszlott Ózdi Vasgyári Olvasóegylet vezetése újjá alakult és nagyobbára az ózdi fizikai dolgozó vitték az ügyeket, a mai kor szellemének megfelelően. Az újonnan alakult Temetkezési Biztosító Segélyegylet vezetősége is a dolgozókból lett megválasztva, akik önzetlenül viszik az ügyeket a közösség érdekében.”⁴² A kérdés megoldása elhúzódott, ezért 1949. november 17-én többszáz aláírással ellátott beadványban kérték ismételten a temetkezési segélyegyleti tagdíj levonását a bérszámfejtés során, ami ezt követően meg is valósult.

A korábbi szabályokat követve, a tag halála esetén 1500 Ft, a feleség halála esetén pedig 500 Ft segély fizettek. A segélyegylet végül 1952 tavaszáig működhetett, 1951/52-ben a jegyzőkönyvek⁴³ tanúsága szerint folyamatosan mérséklődött a tagok aktivitása, majd kimondták a megszűnését. Az egyleti vagyont az Állami Biztosító vette át, a haláleseti segélyt biztosítássá alakították át.

41 A temetkezési segélyegylet alakulását előkészítő ülés jegyzőkönyve, 1949. június 25. MNL BAZML X:51. 1. d.

42 A Temetkezési Biztosító Segélyegylet vezetőinek levele a Szakszervezeti Vezetőségnek, 1949. szeptember 3. MNL BAZML. X. 51. 6. d.

43 Az Ózdi Vasgyári Dolgozók Temetkezési Biztosító Segélyegyletének közgyűlési, választmányi jegyzőkönyvei és iratai. MNL BAZML. X.51. 6. d.

Társadalmi jellegzetességek

A társadalmi integráció szempontjából fontos volt, hogy megalakulásától kezdődően az egyesület évtizedeken keresztül polgári viselkedés- és magatartásformákat közvetített a tagok felé. A hosszú munkanapok mellett a társaséletnek ez a szervezett formája nyilván le is kötötte az energiákat. A tudatos értékorientálás révén pedig a baloldali eszmei és politikai vonzódásokat is igyekeztek távartani a tagságtól és rajtuk keresztül a gyári munkásságtól.⁴⁴ Ez egyébként a szociáldemokrata párt 1920-as években kezdődő fokozatos térvesztése miatt sem volt igazán nehéz, az illegális kommunista párt pedig egészen egyszerűen nem volt jelen a gyárban. A 20. század első évtizedeiben a keresztényszocialista gondolatok sokkal népszerűbbek voltak a gyári társadalomban. Ezen túlmenően a kispolgári, alsó középosztályhoz kötődő életmódminták nyilván sokak számára vonzóak voltak, a színház, a mozi, a dalárda hangversenyei, a táncetek kultúra-fogyasztási és szórakozási lehetőséget kínáltak sokaknak. Ez a mindennapi élet gyakorlatában megvalósuló munkásélet számos ponton teljesen ellentétes volt a két háború közötti Népszavában vagy az államszocializmus hivatalos – munkásmozgalom – történetírásában megjelenített proletárképpel. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy az ózdi gyári társadalom ne lett volna erősen tagolt, de éppen az olvasóegyleti dokumentumok alapján is látható, hogy annak jellegét és működését nem az alsómunkásság csoportjai határozták meg.

Az olvasóegyleti szociális tevékenység a társadalmi szolidaritási hajlandóságot erősítette tényleges társadalmi igényeket kielégítve. Így egyfajta strukturált szerveződés és társasélet kereteit is megteremtette, jelentette az egyesület. A fiatalabb generációk gyári társadalmi integrációjában a kulturált társas viselkedés elemeinek a megerősítésén keresztül az olyan sajátos intézmények is szerepet játszottak, mint az olvasóegyleti tánciskolák, ahogyan ezt többek között a két-három évente kiadott, illemkódexként is funkcionáló tánciskolai rendszabályok⁴⁵ is tanúsítják.

A szocializációs, integrációs mechanizmusok mellett az olvasóegyleti tagság társadalmi összetételének a kérdése is fontos. A fennmaradt tagnyilvántartó könyvek adatai azt mutatják, hogy a tagság döntő többsége a betanított és a szakképzett munkások közül került ki, a képzetlen munkások, napszámosok ritkán kérték a felvételüket. Miután a belépés idejét, a tagság megszűnésének az időpontját és okát is rögzítették, az is látható, hogy igen gyakran élethosszig tartott a tagság, másrészt pedig elég alacsony volt a munkahelyváltás vagy

44 A gyári társadalom a 20. század első felében az első világháború és 1918/19 kivételével meglehetősen messze állt a baloldaliságtól, 1907-ben ugyan létrejött a szociáldemokrata párt helyi szervezete, de éppen csak létezett, a vasas szakszervezet helyi szervezete is csak 1916/17 fordulóján alakult meg. Az 1918-as sztrájkok és a rövid életű kommun bukása után a szociáldemokrata párt és a szakszervezet politikai befolyása is folyamatosan csökkent az 1920-as években. A kérdéshez lásd: Nagy P. 2016. 285–306.

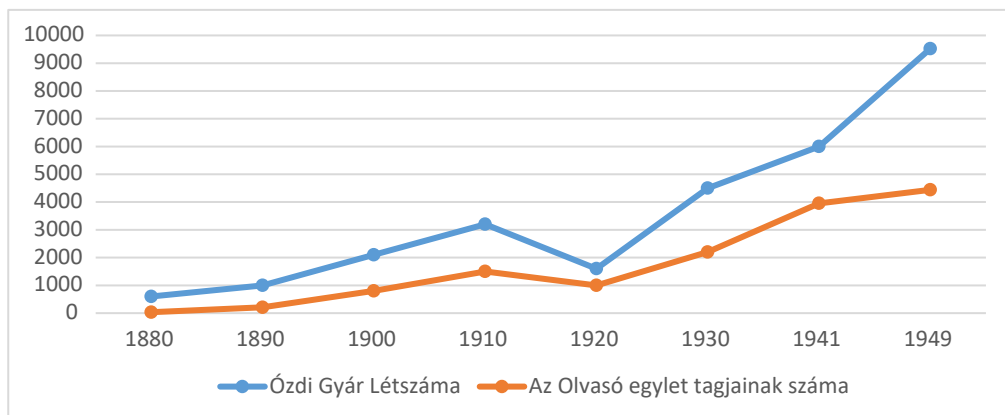
45 Tánciskolai rendszabályok, 1935, 1937, 1941, 1943. MNL BAZML X. 51. Az ózdi olvasóegylet iratai. 6.d.

a tagdíj-nemfizetés miatt kilépők, kimaradók száma. Ez is arra enged következtetni, hogy az olvasóegyleti tagság olyan presztízst is hordozott, ami fontos volt mind a lokális, mind a gyári társadalomban, hiszen feltehetően a tekintélyes, lojális és megbízható munkavállaló képét erősítette. A családnevek alapján és a családi élettörténetek ismeretében az is látható, teljes, többgenerációs munkáscsaládok⁴⁶ az egyleti tagságnak is fontos csoportját alkották. A második világháborúig egyleti tagok nagy része az Ózdon lakó munkások közül került ki, a környező felvakból bejárók között a tagok száma alacsonyabb volt.

Ugyancsak érdekes kérdés a törzsmunkásság, az egyleti tagság és az egyleti vezetőség kapcsolata. A tag- és a munkásnyilvántartások, fizetési jegyzékek alapján látható, hogy az egyes üzemegységek meghatározó munkásai gyakorlatilag kivétel nélkül tagjai voltak az olvasóegyletnek, s ebből a körből került ki az egyleti tisztségviselők egy része és választmányi tagok is. Az egylet vezetőségi és választmányi névsorait vizsgálva látható, hogy átlagosan 10-15 évi gyári munkaviszony volt szükséges ahhoz, hogy valaki előbb a jelöltek, majd a vezetőségi és választmányi tagok közé kerülhessen, ami azt mutatja, hogy a szimpla egyleti tagságon túlmutató részvételhez elengedhetetlen volt a munkahelyi és lokális ismertség, kapcsolati és bizalmi tőke felhalmozása is. Ebben nyilván szerepe volt a generációs kötődéseknek, kapcsolatoknak – iskola, tanoncévek, barátságok – is. Önmagában a tagság is viszonylag szigorú feltételek (életkor, legalább kétéves, folyamatos gyári munkaviszony, két ajánló) teljesítéséhez volt kötött, és nem vettek fel minden jelentkezőt automatikusan. Ebben az értelemben szinte biztosra vehető, hogy a taggá válás a hosszabb távú munkahelyi elköteleződést is kifejezte, pozitív jelentéssel bírt, az egyleti tisztség betöltése pedig nyilvánvalóan az egyes ember társadalmi presztízst is növelte. Ez abban az esetben még inkább így volt, ha ehhez olyan speciális kulturális tőke is társult, mint amelyet például az egylet által működtetett kulturális szervezetekben – dalárda, fúvószenekart – való részvétel jelentett. 1948-ban, amikor az olvasóegylet dalárdája fennállásának félévszázados jubileumát ünnepelte, az akkor aktív dalárdatagok kétharmada több mint húsz éve volt tag. Ezek ismeretében megfontolandó az is, hogy ezeket a tényezőket a gyári társadalom tagoltságának az újragondolásánál is figyelembe vegyük a hagyományos rétegződési tényezők – iskolázottság, szakképzettség, munkaszervezeti hely, jövedelem – mellett. Mindezt alátámasztja az is, hogy a felvételi kérelmek és a felvett tagok száma lépést tartott a gyári foglalkoztatottak létszámának az emelkedésével, s a 20. század elejétől átlagosan a gyárban foglalkoztatottnak közel a fele volt egyleti tag. A jelentkezési kedv a második világháborút követő években sem csökkent, vagyis a munkások továbbra is fontosnak tartották az egyleti tagságot az alapvetően megváltozott politikai viszonyok között is. Az egyletnek 1947-ben közel 4000 tagja volt, miközben a gyári munkások létszáma elérte a 7000 főt, vagyis a gyárban foglalkoztatottnak több mint a fele volt egyleti tag. Ebből, ha óvatosan is, de

46 Valuch Tibor: Approaches to the life story analyses of multigenerational Hungarian worker's families in the 20th century. EAST CENTRAL EUROPE / L'EUROPE DU CENTRE EST 46: 2019. 1. 84–98.

arra lehet következtetni, hogy továbbra is működtek az 1945 előtti társadalmi integrációs mechanizmusok, személyesen is magasra értékelt presztízsnövelő tényező maradt az egyleti tagság.

Az olvasóegylet taglétszámának és a gyári munkások létszámának alakulása 1884–1949
 Forrás: Nagy Péter: *A Rima vonzásában*. Budapest. 2016. *Napvilág*, 77–79. o. és az olvasóegylet jegyzőkönyvei alapján saját szerkesztés. Megjegyzés: Az olvasóegylet első létszámadata 1884-ből, az alapítás évéből származik.

A gyári és lokális társadalmi presztízsen túl nyilván ebben nem elhanyagolható szerepe volt a haláleseti segélyezésnek is. A 20. század első felében a korabeli havi átlagbér másfél-kétszeresét jelentette a tag halála esetén kifizetett segély. Ha a segély funkcióját nézzük, az öngondoskodás mellett ebben is tetten érhető a szolidaritás gondolata, hiszen a felosztó-kirovó segélyezés rendszerében a tagok által befizetett összeg teremtette meg a kifizetések fedezetét.

Ha az olvasóegylet vezetésének és választmányának a társadalmi jellemzőit vizsgáljuk, akkor az látható, hogy elsősorban az altisztek, előmunkások, szakmunkások csoportjaiból került ki a választott vezetők többsége, kisebb része pedig a gyár alkalmazásában álló hivatalnokok és értelmiségiek közül. Ez utóbbi csoportot a gyárigazgató, az egyesületi tanító/iskolaigazgató, a dalárda karnagya és a kórház főorvosa alkotta. 1913 és 1949 között a közgyűlési és választmányi ülések jegyzőkönyvei alapján vizsgálhatóak a választott vezetők névsorai, ezek – általában csak a neveket és a megválasztás időpontját tartalmazzák – lehetnek a kiindulópontjai egy, a tagnyilvántartó könyvek adatainak a feldolgozására épülő részletesebb elemzésnek. Szintén érdekes elemzési szempont lehet az egyleti tagok és vezetők iskolatársi, munkahelyi, rokoni-ismerősi és kulturális kapcsolati hálójának a vizsgálata, amihez az iskolai anyakönyvek, értesítők, munkahelyi nyilvántartások, dalárdatagok névsorai nyújthatnak támpontokat.

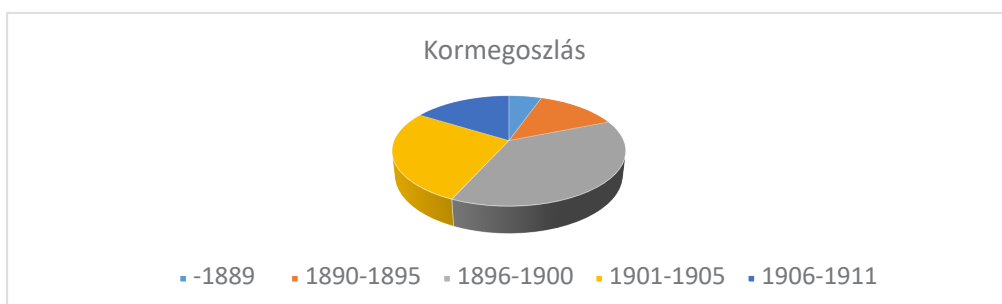
1939–1948 között rendelkezésre állnak – a helyenként részletesebb személyes adatokat is tartalmazó – vezetőségi és választmányi névsorok, amelyek alapján meg állapítható, hogy ennek a viharos évtizednek a során a tisztviselők

és a választmányi tagok fele cserélődött ki, az 1939-ben megválasztott tisztikar 1944-ig változatlan maradt, a választmányi tagok nagy része is két ciklusban kapott bizalmat, s többen közülük 1945–1949 között is az egylet vezetői maradtak. A tagnyilvántartások az mutatják, hogy az egyes üzemegységeket a háború előtt és a háború után is olyan, a negyvenes kor éveikben járó törzsmunkások képviselték, akik legalább 15-20 éve gyári munkások, alkalmazottak voltak. Politikai elkötelezettségük viszont alaposan átrendeződött, az 1948-as választmányának már a 80%-a kommunista párttag volt.

1939-ben az egylet elnöksége, vezetősége és választmánya 44 tagból állt. A választmányának 16 rendes és 5 póttagja volt. A nyolc üzemegység munkásai közül kerültek ki. 1945 szeptemberében a vezetőséget a gyári főmérnökként dolgozó elnök, a megbízott igazgató, az alelnök, a gyári főorvos, az igazgató, a jegyző, a pénztáros és a számvizsgáló alkotta, akik szellemi foglalkozásúak voltak, az ellenőrök és a számvizsgálók fizikai munkásként dolgoztak. A vezetőségen belül 80:20 volt a munkások, az értelmiségiek és tisztviselők aránya, ami a gyári alkalmazotti megoszlásnál magasabb arány volt.

1947 szeptemberéből fennmaradt az egyleti vezetőség és a választmány tagjainak a részletesebb személyes adatait is tartalmazó kimutatás.⁴⁷ Ez lehetőséget ad arra, hogy összefoglaljuk az akkor 37 tagú testület néhány szociodemográfiai jellemzőjét. Az egyleti vezetők közül 17-en voltak ózdi születésűek, 7-en Salgótarjában 3-an pedig Borsodnádason születtek, mellettük még ketten, összesen 29-en származtak ipari településekről. A fennmaradó nyolc tagból 4-en felvidéki, 4-en pedig alföldi falvakban születtek. Életkorukat tekintve az 1947-es választmány két legidősebb tagja 1878, illetve 1881-es születésű, vagyis 69, illetve 66 éves volt, a legfiatalabb tag pedig 36 éves volt, 1911-ben született. A tagok átlagéletkora 50,9 év volt.

Az olvasóegylet vezetésének a kormegoszlása 1947-ben (N = 37)

Forrás: Névjegyzék az Ózdi Vasgyári Olvasóegylet vezetőségéről, 1947. szeptember 24. MNL BAZML X.51. Az ózdi olvasóegylet iratai 4. d.

⁴⁷ Kimutatás az ózdi olvasóegylet vezetőiről, 1947. szeptember 22. MNL BAZML X.51. 6. doboz.

A foglalkozás-összetételt vizsgálva: 14-en szellemi, 21-en fizikai foglalkozásúak, 2-en pedig nyugdíjasok voltak. A szellemi foglalkozásúak közül négyen voltak értelmiségiek/vezető beosztásúak (gyárigazgató, iskolaigazgató, orvos, karmester), hárman számtisztek, heten pedig irodai alkalmazottak. A fizikai foglalkozásúak mindegyike szakmunkás volt, a legtöbben hengeresztergályosok, hengerészek, esztergályosok, lakatosok és gépészek. Lakóhelyük szerint valamennyien Ózdon éltek, 27-en a gyári kolóniák valamelyikén – többségükben az Újtelepen, a Hosszúsoron, Kiserdőalján, Kisamerikában, Hétesen és Velencén – laktak, tízen pedig a település más részén. 1947-ben is rögzítették a politikai hovatartozást is. A változó időknél megfelelően valamennyien párttagok voltak, 24 fő a szociáldemokrata, 13 fő pedig a kommunista párt tagja volt.

Igen érdekesek a külső feltételekhez történő politikai alkalmazkodások, orientáció- és identitásváltások az egyleti vezetők beszédeiben. A két világháború közötti időszakban elsősorban a keresztény-nemzeti gondolathoz kapcsolódó elvárásokhoz igazodtak, a harmincas évek végén a nemzeti büszkeség és a sikeres revízió volt a középpontban, a háború éveiben a mindenkitől elvárható hazafias elkötelezettség teljesítéséről, helytállásról, magyarságot fenyegető bolsevik veszedelemtől szóltak. A háború befejeződését követően erőteljesen áthangolódtak az elnöki és igazgatói megszólalások. Az egyleti tisztviselők a demokrácia és a demokratikus rendszer fontosságát hangsúlyozták, kiemelve, hogy az egylet sohasem volt reakciós, ami nyilván a politikai indíttatású támadások elhárítását célozta.

A szélsőségekről való távolságtartás egyébként valóban jellemző volt az egyleti tagságra, amit közvetetten az is mutat, hogy a közel négyezer fős tagságból 1945/46-ban mindössze 11 főt töröltek a nyilas mozgalomban való részvételük miatt, ehhez hasonlóan alacsony, mindössze 5 főt volt az igazolási eljárások során⁴⁸ nem igazolt minősítéssel rendelkezők száma is, míg az egyleti vezetőség minden tagja sikerrel vette az igazolási eljárást.

Az is a háborút követő korszak sajátosságai közé tartozott, ahogy a kommunista és a szociáldemokrata párt 1945 első heteiben villámgyorsan létrehozta a saját szervezeteit egy olyan településen, gyárban, ahol 1945 előtt az illegális kommunista párt semmilyen formában nem volt jelen, s ahol a szociáldemokrata párt helyi szervezete is lényegében megszűnt 1938-ra. Különösen érdekes ez azoknak a felsőmunkássághoz tartozó egyleti tagoknak és vezetőknek az esetében, akik az 1920-a és 1930-as években a gyár megbecsült törzsmunkásaihoz tartoztak, s akiktől 1945 előtt meglehetősen távol állt az ilyenféle politikai elköteleződés, szerepvállalás. Ez a gyors alkalmazkodás állhatott annak a háttérben is, hogy 1945. március 4-én a háborút követő első közgyűlésen „a felszabadult munkásság a két munkáspárt jelölése alapján választotta meg az egylet új vezetését”.⁴⁹ A politikai szempontokon túlmenően viszont az egyleti közgyűlések beszédeinek, felszólalásainak korszakokon átívelő, hangsúlyos,

48 Kimutatás az egyleti tagok közül törölt személyekről. 1947. március 13. MNL BAZML. X.51. 2. doboz.

49 Jegyzőkönyv az olvasóegylet 1945. március 4-i tisztújító közgyűléséről. Ózdi Városi Könyvtár.

közös eleme volt a munka tisztelete, megbecsülése, a munkásság társadalmi szerepének és jelentőségének a hangsúlyozása.

Összegzés

A tanulmány arra tett kísérletet, hogy az ózdi olvasóegylet példáján keresztül megvizsgálja az ipari munkásság társadalmi szerveződésének és integrációjának néhány jellemzőjét. A korántsem teljes körű elemzés alapján látható, hogy egyfelől a társadalmi stabilitás igénye, a biztos megélhetés és a fokozatos felemelkedés vágya, szándéka jelentősen befolyásolta az ózdi gyári társadalom működését, ezen belül a felsőmunkásság társadalmi magatartását a 20. század első felében. S ebben egyfajta integrációs térként a helyi munkások legnagyobb létszámú szervezete, az olvasóegylet is fontos szerepet játszott. Az egylet a társadalmi magatartás és kultúraformálás mellett lehetőséget adott a gyár vezetőségének a munkahelyi szocializáció formálására, a gyári munkás identitás erősítésére, a lojalitási minimumok fenntartására és a gyári társadalom integrációjának a befolyásolására is.

Irodalom:

- Bárdos Gyula-Kocsik László: A dalárdától az Ózdi Városi Vegyeskarig 110 év. Ózd. 2008. ÓMI
- Berend T. Iván (szerk.) Az Ózdi Kohászati Üzemek története. Ózd, 1981. ÓKÜ
- Hlavács Samu: A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság Ózdi Gyári Felvigyázó és Munkás-személyzet Olvasó-egylete 25 éves fennállásának a története 1884-1909. Miskolc, 1909.
- Nagy Péter: A Rima vonzásában. Az ózdi helyi és gyári társadalom a késő dualizmustól az államosításig. Budapest, 2016. Napvilág Kiadó.
- Tengely Adrienn: A Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek szerepének változása Ózdon az őszirózsás forradalom idején In: Gál, Máté; Péterffy, Gergely (szerk.) 1918: vég és kezdet. Eger, Magyarország : Líceum Kiadó, (2019) pp. 277-293.
- Valuch Tibor: Approaches to the life story analyses of multigenerational Hungarian worker's families in the 20th century. EAST CENTRAL EUROPE / L'EUROPE DU CENTRE EST 46: 2019.1. pp. 84-98.

